

УДК 72:719

Ярош Д. Г.,
Національна академія образотворчого мистецтва
і архітектури, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ТРАКТУВАННЯ ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ, ЯК ОБ'ЄКТА МУЗЕЄФІКАЦІЇ

Розкрита сутність осібною об'єкту архітектурної спадщини з позиції його музеєфікації; та навести основні підходи перетворення пам'ятки на музейний експонат.

Ключові слова: *пам'ятка архітектури, осібна пам'ятка, автентичність, матеріальна складова і архітектурна форма пам'ятки, музейний предмет, музеєфікація.*

Пам'ятка архітектури – це унікальний об'єкт історико-культурного значення, який відображає історичну дійсність життя певного покоління. Це сфокусована автентична пам'ять, яка грає просвітницьку роль, виховує повагу до історії та традицій роду, надихає на свідоме і відповідальне ставлення до здобутків минулого.

Саме тому важливо відкривати об'єкт історико-культурного надбання і робити його доступним для огляду. Найкраще це відбувається з допомогою перетворення його на музейний предмет, тобто музеєфікацію. В Законі України “Про музеї і музейну справу” знаходимо таке визначення: “музейний предмет – культурна цінність, якість або особливі ознаки якої роблять необхідним для суспільства її збереження, вивчення та публічне представлення” [1]. Отже, пам'ятка архітектури, в якій закладена величезна історична, наукова, мистецька чи будь-яка інша цінність, являється експонатом априорі.

Мета даної публікації розкрити сутність осібною об'єкту архітектурної спадщини як експонату. Будь-яка пам'ятка є потенційним хранителем історичних, наукових, мистецьких даних, що складають її музейну цінність. Завданням музеєфікації є виявлення головної потенції пам'ятки як експонату, залежно від її виду, матеріальних складових, зв'язку з історично успадкованим середовищем тощо.

Сутність власне пам'ятки архітектури розкривається в різних джерелах по різному. В Законі України “Про охорону культурної спадщини” [2] пам'яткою вважається об'єкт культурної спадщини національного або місцевого значення, занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. В даному дослідженні нас цікавить тип об'єкта архітектурної спадщини – осібна або окрема пам'ятка, який визначений відповідно до Конвенції з охорони

всесвітньої та культурної спадщини [3], Закону України “Про охорону культурної спадщини” [2], як окремо розташована зі своєю локальною територією будівля, споруда чи будь-які інші об’єкти, або їх рештки. Визначення досить формальні і не розкривають головну сутність пам’ятки архітектури, її цінність для суспільства з наукової та історичної точки зору, її унікальність як твору мистецтва.

Варто привести визначення, яке зустрічається в праці Ю. Ранінського [7], де цінність об’єкта архітектурної спадщини висвітлюється в розумінні пам’ятки як твору архітектурного мистецтва. Необхідною складовою, на думку науковця, є архітектурна форма об’єкта, що збереглася в достатній мірі і в характерному для неї середовищі. Проте цінність пам’ятки передається не лише з допомогою архітектурної форми, а також через матеріальну субстанцію, в якій закладено історико-культурну інформацію. Таким чином, головним критерієм у виборі пам’ятки архітектури для її музеєфікації є наявність цінної історико-культурної інформації, яка слугує історичним документом чи твором мистецтва.

Особливим інформаційним потенціалом наділений той об’єкт архітектурного надбання, в якому закладена динаміка історичного періоду, наприклад, розвиток нових технологій, наукові відкриття, розвиток професій, формування нових соціальних груп тощо. Так, на прикладі дерев’яних церков західного регіону України можна зрозуміти досягнення громади і, безпосередньо, народних майстрів, у створенні унікальних технологій будівництва відповідно до характерного природного середовища. Наприклад, церква Собору Пресвятої Богородиці в селі Матків, Львівської області, унікальна своєю архітектурною формою: завершеннями основних об’ємів восьмигранними наметовими верхами під шоломовидними банями з маківками, та виступаючим піддашшям на кронштейнах, утворених випусками вінців зрубу (рис. 1).

На прикладі мурованих об’єктів Національного заповідника Софія Київська, можна дослідити розвиток архітектурної форми різних періодів, функціонального наповнення та співвідношення просвітницької, духовної і мистецької складової у формуванні світогляду декількох поколінь (рис. 3). Головними потенційними складовими експозиції Софійського собору можуть виступати відкриті для огляду фрагменти технології зведення архітектурного об’єму, а також мозаїчні і фрескові настінні розписи (рис. 2, 3).

Отже, будь-яка пам’ятка архітектури з розкриттям своєї унікальної цінності може бути визначена як музейний предмет і, відповідно, як експонат. В музеєзнавчій літературі прийнято вважати, що об’єкт, виявлений в історично спорідненому для нього середовищі, набуває спочатку музейного значення; і лише після перенесення його до музею з відповідним науковим аналізом він

перетворюється на експонат [8, с. 323]. При перенесенні до музею пам'ятка втрачає своє характерне середовище – комплекс історичних і соціально-культурних зв'язків, які містять цінну інформацію щодо виникнення і розвитку даного об'єкту. Поміщена в середовище музею, пам'ятка отримує нові зв'язки і, разом з іншими подібними чи відмінними їй об'єктами, включається до певного історичного контексту.

Рисунок 1

Рисунок 2

Рисунок 3

Наприклад, Пергамський вівтар, який являє собою фрагмент фризу із зображенням гігантомахії з грецького святилища в місті Пергам (1-а пол., II ст. до н. е.), перенесений до приміщення музею, втратив своє функціональне значення як головний вхід до храму, проте набув цінності як твір архітектурного і монументального мистецтва (рис. 4). Варто зазначити, що він при цьому зберіг автентичність архітектурної пластики: скульптурного фризу, портиків і колонади, – а отже, свою документальність як свідцтво культурних і естетичних вподобань певної епохи. Чи може музейний потенціал, доповнений автентично цінними складовими об'єкта архітектурної спадщини повернути йому статус пам'ятки? Для цього необхідно розібратися що є цінним в музейному предметі.

Рисунок 4

Унікальними вважаються музейні предмети, які є неповторними і наділені науковою, історичною і мистецькою цінністю, а також предмети, що відображають типові явища, проте збереглися в одному екземплярі або в дуже малій кількості [8, с. 368]. Визначається, що музейний предмет – це здобутий з реальної дійсності предмет музейного значення, включений в музейну збірку і здатний довгостроково зберігатися [9, с. 12]. Найчастіше музейний предмет визначається як рухомий об'єкт, проте з розвитком музеєзнавчої сфери, все більше говориться про включення нерухомої спадщини до експозиції. Ефективність експозиції, в свою чергу, визначається правильним співвідношенням музейних предметів та відповідних допоміжних засобів, розумною організацією часу і побудови огляду, доступності і зручності для глядача.

Отже, пам'ятка є експонатом априорі. При цьому музеєфікація розкриває основну потенцію пам'ятки, як експоната, робить її доступною для глядача, визначає доміанти експозиції, направленість пам'яткоохоронних заходів для розкриття головного предмету експонування. Про об'єкт музеєфікації ми говоримо, що він не просто має певну цінність: історичну, мистецьку, наукову, – але виступає в якості експонату. В свою чергу, експонат цінний як автентичний об'єкт.

Підтвердження цьому знаходимо в праці Є. Михайловського “Реставрація пам'яток архітектури” [5]: “реставрувати пам'ятку як твір мистецтва – означає зберегти його автентичну поверхню.” Тож, як бачимо, архітектурна пластика дуже важлива для ідентифікації пам'ятки, як документа історії, твору мистецтва, котрий майстерно втілений з допомогою матеріальних складових.

В науковій праці Л. В. Прибєги [6] пам'ятка архітектури визначається як “об'єкт, автентична архітектурна форма чи матеріальна субстанція якого засвідчує архітектурно-будівельну діяльність людини в минулому і в поєднанні з історично успадкованим довкіллям становить історичну, наукову, мистецьку або іншу культурну цінність”. Тобто, головною характеристикою сутності пам'ятки виступає її автентичність, – певна система матеріальних елементів, котра забезпечує існування пам'ятки в сучасних умовах як історичного документа і твору мистецтва.

Сучасне автентичне існування об'єкта архітектурної спадщини визначається через систему матеріальних елементів: будівельний матеріал, конструктивна структура, система зведення і т.п. З позиції музеєфікації це означає, що до експозиції повинні входити усі наявні матеріальні складові пам'ятки, з метою покращити її науково-історичне пізнання.

Для збереження матеріальної субстанції об'єкта архітектурної спадщини застосовують методи реставрації. Проте не всі з них здатні виявити головний елемент з позиції музейної цінності. Варто зазначити, що найкращим чином це досягається методом анастилозу і методом фрагментарної реставрації архітектурного об'єкта. На прикладі Національного заповідника Херсонес-Таврійський видно, як відновлення декотрих фрагментів муру методом анастилозу, дало змогу дослідити технологічні методи спорудження об'єкта, побачити в більшій мірі архітектурно-просторову композицію всього комплексу, задуману стародавніми майстрами. Метод фрагментарної реставрації, використаний, наприклад, для Софії Київської, дозволив розкрити первинні шари кладки, дослідити методику спорудження об'єкта, а також історію його реставрацій і добудов.

Отже, музейний потенціал становлять навіть рештки архітектурної форми пам'ятки, окремі фрагменти, різночасові перебудови, навіть часткові зміни її архітектурно-просторової структури. Вони є не менш цінними, аніж первинні автентичні рештки, і звітують про розвиток становлення соціальної культури та ідентифікації нації.

Однією з матеріальних складових архітектурного об'єкта, що становить музейний потенціал, є культурний шар – нашарування ґрунту, в якому можуть бути присутні сліди історичних подій: руйнувань, перебудов, реставрацій тощо. З їх допомогою можна простежити історичні процеси, що відбувалися з конкретним об'єктом архітектурної спадщини. Розкриття цінності культурного шару відбувається здебільшого у випадку численних перебудов об'єкта архітектурної спадщини і коли мова йдеться про архітектурно-археологічні пам'ятки.

Місце спорудження, пов'язане з пам'яткою, також входить до складу матеріальної структури архітектурного об'єкту. З його допомогою можна дослідити цілісність зв'язків архітектурного об'єкта з характерним довкіллям, що передають систему уявлень про світобудову і зміст життєдіяльності людини, розвиток суспільства того чи іншого періоду. Отже, пам'ятка апріорі невіддільна від середовища.

Проте, зазначимо, що музеєфікація відбувається також завдяки перенесенню об'єктів архітектурної спадщини. Цей засіб став основою створення музеїв народної архітектури та побуту. Музеєфікація при цьому відбувається за рахунок організації необхідних музейних та охоронних функцій з максимально можливим відтворенням характерного історичного середовища.

Пам'ятки архітектури, що є об'єктами традиційного будівництва пов'язані не тільки з найближчим довкіллям, але й з певним історико-етнографічним регіоном. Їх причинні зв'язки побудовані завдяки використанню

місцевих матеріалів, конструктивних методик, архітектурно-мистецького бачення майстрів на певній території. Згідно з Законом України “Про охорону культурної спадщини” [2] об'єктами архітектури вважаються окремі архітектурні споруди, а також пов'язані з ними твори монументального, декоративного та образотворчого мистецтва, які характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій або авторів.

Отже, з позиції музейного потенціалу, предметом експонування пам'ятки є її збережена автентична складова, котра виступає окремо чи в комплексі з усією матеріальною субстанцією та характерним історичним середовищем, і становить історичну, наукову, мистецьку чи будь-яку іншу цінність.

Осібна пам'ятка в процесі музеєфікації виступає головним експонатом, а іноді єдиним, проте з пов'язаним середовищем, а також у комплексі сприйняття архітектурної форми і автентичної матеріальної складової здатна скласти основу для: храму-музею, будинку-музею, музею-садиби, музеї-майстерні тощо. Тобто музеєфікований об'єкт архітектурної спадщини може наповнюватися меморіальною цінністю.

Варто зазначити, що музеєфікація застосовується не скільки до пам'яток, в яких може створюватись експозиція, а, головним чином, з метою перетворення об'єкта архітектурної спадщини на експонат. До структурної організації експозиції з пам'яток архітектури можуть бути включені об'єкти рухомої історико-культурної спадщини.

Необхідність виявити головну сутність об'єкта, відокремити другорядне, забрати зайве, що заважає сприйняттю, і при цьому зберегти цілісність композиції – головне завдання музеєфікації.

Відповідно до Міжнародної хартії з консервації та реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць [4], пам'ятка невіддільна від історії, свідком якої вона є, від характерного середовища, тобто може водночас виступати як об'єкт архітектурної, історичної та меморіальної цінності. При цьому головною потенцією пам'ятки як експонату може вважатися та її частина, яка складає комплексну цінність. Звідси, об'єкт архітектурної спадщини з позиції музеєфікації може бути класифікований за видами на: архітектурно-історичний, архітектурно-археологічний, монументального мистецтва, науки і техніки, садово-паркового мистецтва.

Наприклад, автентично збережені фундаменти Десятинної церкви являються архітектурно-археологічною пам'яткою, головною музейною потенцією якої виступають розкриті фрагменти залишків архітектурної форми в комплексі з культурним шаром (рис. 5).

Рисунок 5

Рисунок 6

Рисунок 7

Пам'ятка архітектури являє собою матеріальну систему організації простору, виражену в архітектурній формі відповідно до мистецького задуму автора, контекстного середовища і соціальними вимогами конкретної історичної доби. Звідси, основною музейною цінністю об'єкта архітектурної спадщини слугуватиме його матеріальна субстанція, за якою пам'ятку можна віднести до: мурованої архітектури, дерев'яного народного зодчества, інженерного мистецтва тощо.

Таким чином, пам'ятка відповідно до її матеріальної субстанції експонується з виявленням її основних автентичних особливостей, які складають найбільшу музейну цінність. На прикладі Каплиці Боїмів у Львові, найціннішою для експонування можна назвати частину архітектурної форми, а саме кам'яне ризьблення фасаду (рис. 6). В іншому випадку, церква Святого Юра в місті Дрогобич, Львівської області, окрім композиційно довершеної архітектурної форми цінна своїми настінними розписами і дерев'яним ризьбленням вівтарної частини (рис. 7).

Згідно з проведеними дослідженнями, об'єкт архітектурної спадщини сприймається глядачем як експонат в контексті з характерним оточуючим середовищем. Звідси, архітектурна пам'ятка як експонат може бути класифікувана за наступними критеріями:

- збереження пам'ятки на місці її створення (“in situ”), що найбільш характерно для архітектурно-археологічних об'єктів;
- перенесення пам'ятки на інше місце з оптимальним відтворенням характерного історично складеного середовища (створення музеїв народної архітектури та побуту);
- Переміщення об'єкту архітектурної спадщини до експозиції музею з втратою характерного історичного доквілля.

Отже, з позиції музеєфікації пам'ятка архітектури – це нерухомий музейний предмет, що являє собою автентичний об'єкт архітектурної спадщини, наділений історичною, науковою, мистецькою та іншою цінністю, і перетворений на експонат з виділенням його головної унікальної риси як твору архітектурного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України “Про музеї і музейну справу” / Пам’яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. / упоряд. та кер. проекту Л. В. Прибега. – К. : Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2009. – С. 28–39.
2. Закон України “Про охорону культурної спадщини” / Пам’яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. / упоряд. та кер. проекту Л. В. Прибега – К. : Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2009. – С. 40–71.
3. Конвенція Про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини / Пам’яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. / упоряд. та кер. проекту Л. В. Прибега. – К. : Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2009. – С. 262–274.
4. Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам’яток і визначних місць / Пам’яткознавство: правова охорона культурних надбань: зб. док. / упоряд. та кер. проекту Л. В. Прибега. – К. : Ін-т культурології Акад. мистецтв України, 2009. – С. 334–337.
5. Михайловский Е. В. Реставрация памятников архитектуры / Е. В. Михайловский // Восстановление памятников архитектуры. – М. : Искусство, 1981. – 191 с.
6. Прибега Л. В. Охорона та реставрація об’єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: Методологічний аспект. – Монографія / Л. В. Прибега. – К. : Мистецтво, 2009. – 304 с.
7. Ранинский Ю. В. Памятники архитектуры и градостроительства: Учеб. Пособие для архит. и строит. спец. вузов / Под общ. ред. Н. Н. Миловидова, Б. Я. Орловского, А. Н. Белкина. – М. : Высш. шк., 1988. – 63 с.
8. Юренева Т. Ю. Музееведение: Учебник для высшей школы. – 3-е изд., испр. и доп. / Т. Ю. Юренева. – М. : Академический проект, 2006. – 560 с.
9. Шляхтина Л. М. Основы музейного дела: теория и практика / Л. М. Шляхтина. – М. : Высшая школа, 2005. – 183 с.

Аннотація.

Статья призвана раскрыть сущность объекта архитектурного наследия с позиции его музеефикации; и привести основные подходы преобразования памятника в музейный экспонат.

Ключевые слова: памятник архитектуры, отдельно стоящий памятник, аутентичность, материальная составляющая и архитектурная форма памятника, музейный предмет, музеефикация.

Annotation.

The article aims to discover the essence of the architectural monument with the position of museumification, and give basic approaches of the conversion of monuments to the museum exhibit.

Key words: architectural monument, standing apart monument, authenticity, material component and architectural form of monument, museum pieces, museumification.